

Мазур В.С.,
канд. екон. наук, доцент,
професор кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2980-7954>,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК СЕГМЕНТ СУЧАСНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ
Mazur V.S.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
professor at the department of international tourism and hospitality business,
West Ukrainian National University, Ternopil

DARK TOURISM AS A SEGMENT OF THE MODERN TOURISM INDUSTRY

Постановка проблеми. Сучасний розвиток туристичної індустрії характеризується інтенсивною диверсифікацією туристичних продуктів і формуванням нових нішевих сегментів, серед яких особливе місце посідає «темний» туризм. Зростання інтересу до місць, пов'язаних із трагедіями, катастрофами, війсьними подіями та іншими кризовими явищами, формує новий вектор розвитку туристичного ринку, що має не лише культурне, але й економічне значення.

На рівні національної економіки України «темний» туризм набуває особливої актуальності у зв'язку з наявністю значного потенціалу відповідних дестинацій (Чорнобильська зона, місця воєнних подій, меморіальні комплекси), які можуть виступати драйверами регіонального розвитку, формування туристичних потоків і зростання доходів територій. Водночас розвиток цього сегмента супроводжується низкою проблем, серед яких ключовими є: недостатнє нормативно-правове забезпечення, відсутність ефективних механізмів державного регулювання, ризику комодифікації трагедій та порушення етичних стандартів.

У межах державної політики актуалізується необхідність інтеграції об'єктів «темного» туризму у систему економічного розвитку територій, формування інституційних засад їхнього функціонування та забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною відповідальністю. Це зумовлює потребу в поглиблених наукових дослідженнях зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку «темного» туризму активно досліджуються як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Основи концепції «dark tourism» були закладені у працях Ф. Стоуна, Д. Ленона, М. Фолі та А. Сітона, які визначили сутність даного явища, його типологію та мотиваційні аспекти. Зокрема, Ф. Стоуном запропоновано концепцію «спектра чорноти», що дозволяє класифікувати об'єкти за рівнем емоційної інтенсивності та автентичності.

Серед українських дослідників вагомий внесок у розвиток теорії «темного» туризму зробили К. Алістратова, О. Бордун, О. Бугрій, Т. Заставецький, М. Казьмирчук, Л. Кирилюк, М. Кляп, І. Кулиняк, Я. Москаленко та інші. У їхніх роботах розглянуто сутність, класифікацію, мотиваційні чинники та соціокультурне значення даного виду туризму, а також визначено перспективи його розвитку в Україні.

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок, недостатньо дослідженими залишаються питання економічного регулювання «темного» туризму, формування ефективних моделей управління відповідними дестинаціями, а також механізми мінімізації етичних і соціальних ризиків у процесі їхньої комерціалізації. Особливої уваги потребує адаптація міжнародного досвіду до умов України.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз феномену «темного» туризму як складової сучасної туристичної індустрії та обґрунтування економічних, соціальних і управлінських засад його розвитку з урахуванням етичних обмежень і викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток туристичної індустрії у ХХ–ХХІ століттях супроводжується постійною диверсифікацією туристичних інтересів та формуванням нових видів подорожей. У цей період туризм стає елементом стилю життя, а зростання інформаційних потоків, соціальних комунікацій та попиту на емоційні враження стимулюють появу нових нішевих напрямів, серед яких особливе місце займає «темний» туризм [1, с. 586]. Необхідність отримання нових знань, емоцій і культурного досвіду посилює інтерес туристів до локацій, пов'язаних зі смертю, трагедіями, катастрофами або містичними явищами.

Поняття «dark tourism» було вперше введено у 1996 році Дж. Ленноном та М. Фолі, які розглядали його як подорожі до місць трагічних подій [2, с. 153]. У цьому ж році А. Сітон запропонував термін «танатотуризм», акцентуючи на мотивації відвідувачів, пов'язаній із вивченням феномена смерті [3, с. 234]. Подальший розвиток теоретичної бази пов'язаний із працями Ф. Стоуна, який запропонував «спектр чорноти» та описав різні рівні інтенсивності взаємодії туриста з темою смерті [4, с. 22; 5, с. 27]. Підхід Стоуна став фундаментальним для класифікації об'єктів темного туризму та дослідження його соціокультурного значення.

У XXI столітті значну роль відіграють цифрові медіа та соціальні мережі, які популяризують екстремальні та емоційно насичені локації [1]. Демонстрація унікальних або небезпечних місць у соцмережах створює новий мотиваційний фактор – статусну поведінку та прагнення до самопрезентації. Це стимулює туристів відвідувати локації, пов'язані з трагедіями або катастрофами.

Систематизація основних наукових підходів до становлення темного туризму подана в табл. 1.

Таблиця 1

Ключові етапи становлення «темного» туризму

Етап	Характеристика	Автори
Давні витоки інтересу до смерті	Відвідування гладіаторських боїв, місць страт, катакомб, поховань відомих осіб; смерть як публічне видовище.	Сардак С., Таран С. [5]
XIX століття – перші організовані подорожі	Подорожі до місць битв і катастроф; залізничні тури до місць страт; тури Томаса Кука.	Шильнікова З., Дульцева І., Матушкіна М. [1]
1996 рік – сучасна термінологія	Введено терміни «dark tourism» та «thanatotourism»; поява перших наукових визначень.	Foley M., Lennon J. [2]; Seaton A. [3]
2000-і – формування теоретичної бази	Створення «спектра чорноти»; формування типологій; інституціоналізація досліджень.	Stone P. [4]; Sharpley R.
Початок XXI ст. – вплив цифрових медіа	Соціальні мережі як інструмент популяризації; формування статусної мотивації; постмодерне «споживання смерті».	Шильнікова З., Дульцева І., Матушкіна М. [1]
Сучасний етап – соціокультурний зміст	Темний туризм як механізм колективної пам'яті; етичні аспекти; психологічне осмислення трагедій.	Сардак С., Таран С. [5]

Джерело: складено автором на основі [1–5]

Узагальнення наукових підходів демонструє, що становлення «темного» туризму є багатовимірним процесом, у якому переплітаються історичні традиції, соціальні трансформації та зміни у способах сприйняття минулого. Сучасний етап розвитку цієї сфери свідчить про зростання уваги до етичних норм, відповідального ставлення до місць пам'яті та необхідності збереження їхнього культурного значення. В результаті «темний» туризм постає не лише як форма подорожей, але й як інструмент глибшого осмислення людської історії, що сприяє формуванню критичного мислення, розвитку емпатії та підтриманню діалогу між минулим і сьогоденням.

Слід підкреслити, що «темний» туризм має свої специфічні риси, перелік яких подано в табл. 2.

Таблиця 2

Характерні риси «темного» туризму

Риси	Опис
Обмежена популярність	Попит на такі туристичні подорожі формується порівняно невеликою групою людей зі специфічними інтересами, що й зумовлює появу подібних видів туризму.
Обмеження з боку законодавства, традицій, моральних норм і менталітету	Для реалізації своїх інтересів туристи часто змушені відвідувати інші країни або регіони, оскільки в місці їхнього постійного проживання окремі види діяльності, пов'язані з «темним» туризмом, можуть бути заборонені законодавством чи суперечити суспільним нормам.
Непостійність офіційного характеру	Не всі туристи користуються послугами туристичних підприємств для організації таких подорожей, нерідко вони планують їх самостійно.
Обмежений географічний характер	Це зумовлено як правовими особливостями окремих країн або регіонів, так і тим, що певні об'єкти чи організації, необхідні для формування відповідного туристичного продукту, можуть існувати лише в окремих місцях світу.

Джерело: складено автором на основі [5, с. 29]

Зазначений вид туризму є доволі своєрідним, що зумовлює його відносно невисоку популярність серед туристів. Попри свою специфічність та обмежене коло прихильників, «темний» туризм можна класифікувати на чотири підвиди, у межах яких виокремлюються відповідні типи туристичних об'єктів (табл. 3).

Туризм катастроф охоплює відвідування територій, постраждалих від природних і техногенних катаклізмів. До них належать зони землетрусів, повеней, вивержень вулканів, а також місця екологічних і техногенних аварій. Показовими прикладами є Чорнобильська зона відчуження в Україні

та регіон Фукусіми в Японії, де поряд із пізнавальною функцією розвивається освітньо-волонтерський туризм («bosai kanko»). Окремим явищем є «гарячий» темний туризм, як у випадку Бейрута після вибуху 2020 року.

Таблиця 3

Класифікація «темного» туризму

Вид	Об'єкти
Туризм катастроф	Локації, що постраждали внаслідок природних катаклізмів (землетрусів, вивержень вулканів, повеней, тайфунів тощо). Об'єкти, пов'язані з екологічними катастрофами (зокрема зона Чорнобильської АЕС). Місця техногенних катастроф або трагедій, спричинених людською недбалістю (наприклад, місце загибелі «Титаніка»).
Танатотуризм	Концентраційні табори періоду Другої світової війни; табори системи ГУЛАГ; місця, пов'язані зі злочинами серійних убивць; колишні в'язниці суворого режиму.
Містичний туризм	Локації, де, за переказами, спостерігаються паранормальні явища (старовинні замки, маєтки, храми тощо); місця, пов'язані з історичними містичними постатями (наприклад, резиденції, асоційовані з графом Дракулою); території, що пов'язуються з уфологічними явищами.
Некропольний туризм	Кладовища, де поховані видатні історичні чи культурні діячі; старовинні та історичні некрополі.

Джерело: [6]

Важливий сегмент становить туризм до місць воєнних конфліктів і масових трагедій, що виконує меморіальну та освітню функції. До нього належать об'єкти Голокосту (Аушвіц-Біркенау, Собібор, Треблінка), а також локації геноцидів і сучасних конфліктів (Камбоджа, Руанда, Сараєво). Такий досвід розглядається як «рефлексивне споживання», що формує усвідомлення історичних подій і моральну відповідальність.

Некропольний туризм передбачає відвідування місць поховання видатних осіб і поєднує туристичний інтерес із культурним паломництвом. В Україні прикладами є могили Андрія Кузьменка, Лесі Українки, Тараса Шевченка, а також новітні меморіальні простори, що виконують функцію збереження культурної пам'яті.

Темний туризм є складним і багатогранним явищем сучасної туристичної індустрії. Він поєднує елементи історичної пам'яті, культурного паломництва, освітньої діяльності та емоційного переживання трагедій минулого, водночас формуючи нові підходи до осмислення колективної пам'яті та історичного досвіду людства.

Останнім часом феномен темного (або «чорного») туризму привертає дедалі більше уваги як дослідників, так і суспільства в цілому. Цей вид подорожей базується не лише на цікавості до екстремального досвіду, а й на глибоких соціокультурних, емоційних та етичних факторах.

Серед головних причин популярності темного туризму можна виокремити кілька ключових чинників (табл. 4).

Таблиця 4

Основні мотивації та соціально-психологічні чинники темного туризму

Чинник	Зміст	Ефект
Пізнавальний інтерес	Бажання дізнатися більше про історичні трагедії, катастрофи та події минулого	Формування історичної свідомості та поглиблення знань
Емоційний досвід	Прагнення відчувати сильні емоції під час відвідування місць трагедій	Емоційне переживання, катарсис, переосмислення життєвих цінностей
Пошук автентичності	Бажання побачити реальні місця історичних подій, про які відомо з книг або фільмів	Підсилення відчуття реальності історичних подій
Емпатія та вшанування пам'яті	Вияв поваги до жертв трагедій та солідарність із постраждалими	Розвиток співчуття, моральної відповідальності
Соціально-культурна рефлексія	Осмислення складних історичних процесів та їх наслідків	Формування громадянської позиції та соціальної свідомості

Джерело: [7]

Зростання інтересу до місць, пов'язаних із історичними трагедіями, катастрофами, воєнними подіями та іншими драматичними сторінками історії, сприяє формуванню окремого сегмента туристичного ринку, що має власні особливості розвитку, попиту та організації туристичних продуктів.

Дослідження показують, що «темний» туризм активно розвивається у багатьох регіонах світу, а його об'єкти приваблюють туристів. Нижче наведена табл. 5, яка показує топ-15 найпопулярніших об'єктів темного туризму.

Географія темного туризму охоплює практично всі регіони світу, з найбільшою концентрацією об'єктів у Європі та Північній Америці. Тут значна кількість меморіалів пов'язана з подіями Другої світової війни, терористичними актами та політичними репресіями. В той же час, у країнах Азії та

Африки поширені об’єкти, асоційовані зі злочинами проти людяності, природними катастрофами та колоніальним минулим.

Таблиця 5

Найпопулярніші об’єкти «темного» туризму

№	Об’єкт	Країна	Вид «темного» туризму
1	Меморіал Аушвіц-Біркенау	Польща	місце геноциду
2	Меморіал 11 вересня	США	місце терористичної трагедії
3	Меморіал миру в Хіросімі	Японія	місце ядерної катастрофи
4	Меморіал геноциду в Руанді	Руанда	місце масових убивств
5	Чорнобильська зона відчуження	Україна	техногенна катастрофа
6	Помпеї	Італія	природна катастрофа
7	Поля смерті Чоенг Ек	Камбоджа	місце масових страт
8	Концентраційний табір Дахау	Німеччина	меморіал Голокосту
9	Острів Алькатрас	США	історична в’язниця
10	Меморіал Сребрениці	Боснія і Герцеговина	місце воєнного злочину
11	Меморіал геноциду вірмен	Вірменія	меморіал жертв геноциду
12	Ground Zero	США	місце трагедії
13	Бабин Яр	Україна	місце масових розстрілів
14	Музей апартеїду	ПАР	політичні репресії
15	Фукусіма	Японія	техногенна катастрофа

Джерело: складено на основі [8]

Зростання популярності темного туризму у світі пояснюється кількома чинниками:

- підвищенням інтересу до історичної пам’яті;
- розвитком культурно-пізнавального туризму;
- активним використанням цифрових технологій і соціальних мереж;
- розширенням освітніх програм та меморіальних музеїв.

З цього можна стверджувати, що «темний» туризм виконує не лише туристичну, а й освітню, культурну та меморіальну функції, сприяючи збереженню історичної пам’яті.

Варто зазначити, що «темний» туризм, як і світова туристична індустрія загалом, зазнав значного спаду у 2020–2021 рр. через пандемію COVID-19. Однак уже з 2022 року спостерігається поступове відновлення туристичних потоків до місць історичної пам’яті та трагедій. До 2024 року відвідуваність багатьох об’єктів темного туризму досягла або навіть перевищила допандемічні показники. Наприклад, меморіал Аушвіц-Біркенау у 2024 році відвідало близько 1,83 млн осіб, а меморіал 11 вересня у Нью-Йорку – понад 11,6 млн відвідувачів, що підтверджує високий інтерес туристів до місць історичної пам’яті (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка відвідуваності окремих об’єктів «темного» туризму

Об’єкт темного туризму	Країна	2020–2021 рр.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Меморіал і музей Аушвіц-Біркенау	Польща	значне падіння через COVID-19	поступове відновлення	близько 1,67 млн відвідувачів	1,83 млн відвідувачів
Меморіал 11 вересня	США	обмежений доступ	відновлення туризму	близько 2,2 млн відвідувачів музею	2,4 млн відвідувачів музею; 11,6 млн меморіалу
Меморіал миру в Хіросімі	Японія	зниження туристичних потоків	активізація внутрішнього туризму	близько 2 млн відвідувачів	понад 2 млн відвідувачів
Археологічний парк Помпеї	Італія	падіння відвідуваності	відновлення	близько 3,5 млн	понад 4 млн відвідувачів

Джерело: складено на основі [9; 10]

Світовий ринок «темного» туризму у 2024 році оцінювався приблизно у 32,56 млрд дол. США, демонструючи стабільне зростання після пандемії (рис. 1). За прогнозами аналітиків, до 2030 року обсяг ринку може досягти близько 38,6 млрд дол. США, що свідчить про стійкий попит на подорожі до історичних та меморіальних місць.

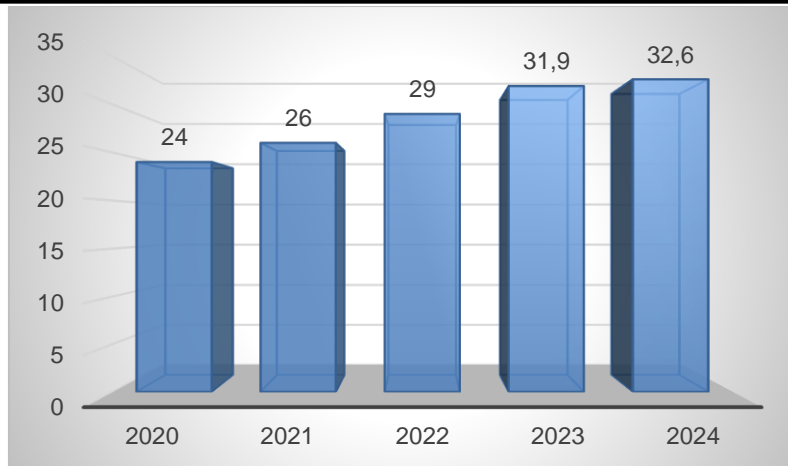

Рис. 1. Динаміка обсягу світового ринку «темного» туризму, млрд дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [11]

Особливе місце у світовому «темному» туризмі займає Чорнобильська зона відчуження, що стала одним із найбільш відвідуваних об'єктів такого типу у світі. Після аварії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році ця територія перетворилася на символ найбільшої техногенної катастрофи ХХ століття.

Після відкриття зони для організованих туристичних відвідувань у 2011 році потік туристів почав активно зростати. Особливо різке збільшення відбулося після виходу серіалу «Chernobyl», що значно підвищило міжнародний інтерес до цієї локації. До 2022 року у зоні відчуження функціонувало 24 маршрути. Туристична діяльність у межах Чорнобильської зони відчуження здійснювалася виключно за офіційно затвердженими маршрутами, відхилення від яких було суворо заборонене. Зазначені маршрути були розроблені фахівцями державного підприємства «Чорнобильінтерінформ» відповідно до «Програми на відвідування ЧАЕС». Саме це підприємство здійснювало регулювання туристичної діяльності на території зони відчуження, тому туристичні компанії, які пропонували поїздки до Чорнобиля, мали укладати з ним відповідні угоди [12].

Незважаючи на обмежену кількість туристичних маршрутів, упродовж досліджуваного періоду кількість відвідувачів зони відчуження неухильно зростала. Зокрема, у 2015–2019 рр. середній щорічний приріст кількості відвідувачів становив 23387 осіб. За даними Державного підприємства «Центр організаційно-технічного та інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ЦОТІЗ), протягом восьми місяців 2019 року Чорнобильську зону відвідали понад 107 тис. осіб, що на 44 тис. перевищувало показник аналогічного періоду 2018 року. Така динаміка засвідчила встановлення абсолютного рекорду відвідуваності зони [13]. За інформацією Державного агентства України з управління зоною відчуження, майже 80 % усіх відвідувачів становили іноземні туристи [12]. Найбільша кількість відвідувачів прибула з Великої Британії – 15738 осіб, Польщі – 9378, Німеччини – 7826, США – 5580 та Чехії – 4063. Водночас кількість громадян України, які відвідали зону відчуження, також залишалася значною і становила 22468 осіб [12]. Однак у 2020–2021 роках відвідуваність суттєво скоротилася через пандемію COVID-19, а з 2022 року розвиток туризму у зоні був призупинений через воєнні дії на території України.

Функціонування дестинацій «темного» туризму потребує виваженого підходу, оскільки виходить за межі економічної доцільності та зачіпає питання суспільної пам'яті, етики, права і психології. Ключовим завданням є забезпечення балансу між збереженням історичної правди, вшануванням жертв, дотриманням етичних норм і допустимим туристичним використанням.

Однією з ключових проблем у цій сфері є комодифікація трагедії, тобто перетворення людських страждань на ринковий продукт. Для мінімізації цього ризику доцільним є впровадження чітких етичних стандартів репрезентації трагічної спадщини, які б визначали межі допустимої комерціалізації, характер музейної експозиції, стилістику рекламних матеріалів і правила поведінки відвідувачів. Насамперед це стосується недопущення використання трагедій як елементу розваги або сенсації. Інформаційний супровід таких дестинацій повинен акцентувати увагу не на «гострих враженнях», а на історичному, меморіальному та освітньому значенні об'єкта.

Важливим напрямом удосконалення функціонування дестинацій «темного» туризму є формування етичної культури поведінки відвідувачів. У сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема недоречної поведінки туристів, зокрема демонстративного фотографування, створення розважального контенту або публікації матеріалів, що нівелюють сакральний статус місця. З огляду на це, доцільним є запровадження офіційних кодексів поведінки для відвідувачів, які мають бути доступними до початку екскурсії, а також розміщуватися на території об'єкта у зрозумілій і коректній формі. Такі кодекси повинні регулювати питання фото- і відеозйомки, дотримання тиші, зовнішнього вигляду, поваги до меморіальних символів і недопущення дій, що можуть бути сприйняті

як прояви зневаги до пам'яті загиблих. Поряд із цим, важливою є підготовка відвідувача до сприйняття простору трагедії через вступний інструктаж, просвітницькі матеріали або супровід фахового гіда, який здатен задати належний емоційно-етичний контекст перебування на об'єкті.

Окремої уваги потребує проблема етики репрезентації травматичного досвіду. Практика функціонування destinations «темного» туризму свідчить, що як надмірна натуралізація жажів, так і надмірна «стерилізація» експозиції можуть негативно впливати на якість сприйняття трагедії. У першому випадку виникає ризик психологічної травматизації відвідувачів, у другому – небезпека применшення масштабів трагедії та втрати її історичної ваги. У зв'язку з цим доцільним є вироблення науково обґрунтованих принципів експозиційної політики, які забезпечували б баланс між автентичністю, інформативністю та психологічною безпекою. Репрезентація матеріалів, пов'язаних із масовою смертю, насильством чи геноцидом, повинна здійснюватися з урахуванням віку, соціального контексту й емоційної готовності аудиторії. Доцільним є також використання багаторівневої системи подачі інформації, коли базовий рівень знайомить із загальним контекстом трагедії, а глибший рівень відкриває доступ до особливо чутливих матеріалів лише за умови свідомого вибору відвідувача. Такий підхід дає змогу поєднати освітню функцію об'єкта з етичним принципом недопущення вторинної травматизації.

Суттєвим напрямом вирішення проблем у сфері «темного» туризму є посилення його соціальної функції як інструменту формування колективної пам'яті. Destinations, пов'язані з трагедіями, мають виконувати не лише інформаційну, а й виховну та консолідаційну роль, сприяючи осмисленню негативного історичного досвіду й утвердженню суспільного принципу «ніколи знову». У цьому контексті доцільним є інтегрування таких об'єктів у систему формальної та неформальної освіти, зокрема через розроблення спеціальних програм для школярів, студентів, педагогів і молодіжних груп. Водночас подібна освітня діяльність повинна бути побудована не на емоційному шокуванні, а на розвитку критичного мислення, емпатії, поваги до прав людини та усвідомлення наслідків воєн, тоталітаризму, тероризму й техногенних катастроф. Важливо, щоб відвідування таких місць супроводжувалося подальшим обговоренням, рефлексією та інтерпретацією побаченого, оскільки саме це перетворює туристичний досвід на інструмент соціального навчання, а не лише на емоційний епізод.

Не менш важливою є проблема взаємодії destinations «темного» туризму з місцевими громадами. У багатьох випадках безперервний потік відвідувачів у простори, пов'язані з реальними трагедіями, може сприйматися місцевим населенням як порушення приватного простору, повторне переживання травматичного досвіду або навіть як форма зовнішньої експлуатації чужого болю. Саме тому ефективна модель управління такими об'єктами повинна передбачати активне залучення місцевих громад до прийняття рішень щодо режиму функціонування destinations, форматів екскурсій, характеру меморіалізації та розподілу отриманих доходів. Доцільно, щоб частина прибутків від туристичної діяльності спрямовувалася на відновлення територій, підтримку місцевої інфраструктури, соціальні програми, розвиток музейної справи та допомогу постраждалим категоріям населення. Такий підхід сприятиме перетворенню «темного» туризму з потенційно конфліктного явища на інструмент соціального відновлення та відповідальної пам'яттєвої політики. Особливо обережного підходу потребують території, пов'язані з новітніми воєнними подіями, де туристичне освоєння можливе лише за умови суспільного консенсусу, належного часово-етичного дистанціювання та чіткого пріоритету меморіальної, а не комерційної функції.

Вирішення проблем функціонування destinations «темного» туризму неможливе без удосконалення правового регулювання. Однією з найбільш дискусійних проблем є невизначеність правового статусу багатьох об'єктів, а також відсутність чітких механізмів регулювання використання символіки трагедій у комерційних цілях. У зв'язку з цим доцільним є розроблення спеціального нормативно-правового режиму для об'єктів «темного» туризму, який би визначав порядок доступу, правила охорони, межі допустимого господарського використання, вимоги до збереження автентичності та відповідальності за порушення встановленого режиму. Окремої уваги заслуговує питання права власності на образ трагедії, її символіку та історичну репрезентацію. Використання візуальних образів катастроф, геноцидів чи місць масової загибелі у рекламі, кіноіндустрії, сувенірній продукції або цифрових проєктах повинно супроводжуватися належним правовим контролем і, за можливості, механізмами компенсації або відрахувань на користь фондів збереження пам'яті чи підтримки постраждалих. Крім того, необхідним є посилення юридичної відповідальності за вандалізм, мародерство, осквернення місць пам'яті та інші форми неприпустимої поведінки. Для об'єктів, що мають міжнародний статус, зокрема включені до списку ЮНЕСКО, слід забезпечувати дотримання міжнародних конвенцій щодо збереження автентичності та обмеження надмірної комерційної забудови прилеглих територій.

Окремий блок пропозицій стосується вдосконалення менеджменту та корпоративної відповідальності суб'єктів туристичної діяльності. Управління destinations «темного» туризму не може здійснюватися за моделлю стандартного туристичного маркетингу, орієнтованого винятково на розширення попиту. У цій сфері доцільним є впровадження принципів відповідального маркетингу, за яких рекламні повідомлення мають бути стриманими, інформативними та позбавленими будь-якої сенсаційності. Просування таких destinations повинно підкреслювати їхню історичну та освітню цінність, а

не експлуатувати мотив страху, жаху чи забороненої цікавості. Не менш важливою є професійна підготовка персоналу, насамперед екскурсоводів, адміністраторів і менеджерів туристичних програм. Працівники цієї сфери повинні володіти не лише ґрунтовними історичними знаннями, а й навичками етичної комунікації, психологічно чутливого супроводу відвідувачів та коректного реагування на емоційно складні ситуації. Доцільним є впровадження спеціалізованих програм підготовки гідів для роботи на об'єктах травматичної спадщини, а також практики підсумкового обговорення або дебрифінгу після відвідування особливо важких локацій. Така практика сприятиме глибшому осмисленню побаченого та мінімізації можливих негативних психологічних наслідків.

Таким чином, вирішення проблем функціонування туристичних «темного» туризму потребує комплексного підходу, що поєднував би етичні, соціальні, правові та управлінські механізми. Пріоритетним напрямом має стати формування моделі відповідального «темного» туризму, у межах якої трагедія не перетворюється на об'єкт споживання, а виступає підґрунтям для суспільної рефлексії, збереження колективної пам'яті та морального осмислення минулого. Саме за таких умов туристичні «темного» туризму можуть виконувати не лише меморіальну чи пізнавальну функцію, а й відігравати важливу роль у процесах суспільного діалогу, подолання колективних травм і формування відповідальної культури пам'яті.

Висновки з проведеного дослідження. Проведення наукового дослідження дозволило здійснити комплексний аналіз феномену «темного» туризму як специфічного аспекта сучасної туристичної індустрії.

Встановлено, що «темний» туризм (dark tourism) або танатотуризм – це багатогранне соціокультурне явище, яке полягає у відвідуванні місць, пов'язаних зі смертю, катастрофами та людськими трагедіями, що у висновку є привабливими для людської психіки. Науковий дискурс підтверджує, що цей вид туризму не є девіацією, а виступає складним механізмом рефлексії людської смертності та історичної пам'яті, дозволяє глибше зануритись у самопізнання а також поглибитись у аналіз соціокультурного феномену. Вивчені підходи «спектру темного туризму» П. Стоуна дозволила класифікувати туристичні «темного» туризму від «світлих» (освітні музеї) до «найтемніших» (місця безпосередньої загибелі), що є ключовим для розуміння етики менеджменту таких об'єктів.

Вдалося довести, що поглиблювачами інтересу до темних локацій може бути не лише цікавість, а й глибинні психологічні потреби: пошук автентичного емоційного досвіду (катарсису), бажання вшанувати пам'ять (паломництво), прагнення до самоідентифікації через пізнання національних трагедій. Неможливо не зазначити, що особливу роль відіграє «безпечний ризик» – тобто можливість пережити шок або страх у контрольованих умовах.

Аналіз світових туристичних «темного» туризму (Аушвіц, Чорнобиль, Ground Zero, Алькатрас) виокремило різні підходи до управління пам'яттю. Вдалося встановити, що найбільш успішними та етично стійкими є об'єкти, які суворо відслідковують і зберігають максимальну автентичність та фокусуються лише на освітній місії. Натомість американська модель (Алькатрас, Меморіал 9/11) демонструє неминучість комерціалізації, що потребує чіткого правового та етичного регулювання для запобігання тривіалізації горя в суспільстві.

Основним із викликів для розвитку «темного» туризму є баланс між «комодифікацією» (перетворенням трагедії на товар) та обов'язком меморіалізації. Правове регулювання має забезпечувати захист гідності жертв та автентичності локацій, особливо в умовах пост-конфліктного відновлення.

В Україні досвід світового танатотуризму має стратегічне та цінне значення. Формування майбутніх меморіальних маршрутів у деокупованих містах (Буча, Ірпінь, Маріуполь) повинно базуватися на концепції «відповідального туризму». Основна мета таких об'єктів має бути не економічним прибутком, а міжнародною адвокацією, донесенням правди про злочини та створення простору для національної терапії.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні моделей сталого розвитку «темного» туризму, оцінюванні його економічного ефекту для регіонів та дослідженні впливу цифровізації на трансформацію туристичних практик.

Література

1. Шильнікова З. М., Дульцева І. І., Матушкіна М. В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти. *Економіка та управління підприємствами. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2018. Випуск 22. С. 586-591.
2. Foley M., Lennon J. J. Dark tourism: A ethical dilemma, Hospitality, tourism and leisure management: Issues in strategy and culture. London : Cassell, 1997. P. 153-164.
3. Seaton A. V. Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*. 1996. Vol. 2. № 4. P. 234-244.
4. Stone P. Enlightening the 'dark' in dark tourism. *Interpretation: A Journal of Political Philosophy*. 2016. Vol. 21. Issue 2. P. 22-24.
5. Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. Випуск № 19. 2018. С. 27-34.

6. Бордун О. Ю., Деркач У. В. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм. Серія: Географія рекреації та туризму: теоретичні та практичні питання*. 2017. Вип. 30. С. 66.
7. Podoshen J. S. Dark Tourism Motivations: Theory and Empirical Evidence. *Tourism Management*. 2013. Vol. 35. P. 263-271.
8. Dark Tourism Market. *Credence Research*. 2025. URL: <https://www.credenceresearch.com/report/dark-tourism-market> (дата звернення: 18.02.2026).
9. Tajammul Pangarkar. Dark Tourism Market to Reach USD 40.2 Billion by 2033 at a 3.1% CAGR. *Market.us*. 2025. URL: <https://www.news.market.us/dark-tourism-market-news> (дата звернення: 18.02.2026).
10. Maitrayee Dey, Rohan Jambhale. Dark Tourism Statistics By Market Size, Demographics and Facts. 2025. URL: <https://electroiq.com/stats/dark-tourism-statistics> (дата звернення: 19.02.2026).
11. Alison Adams. 30+ Dark Tourism Statistics [2026 Update]. URL: <https://hotelagio.com/dark-tourism-statistics> (дата звернення: 22.02.2026).
12. 32 роки з дня аварії в Чорнобилі: план заходів. *Аналітичний портал «Слово і діло»*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/04/26/novyna/bezpeka/32-roky-dnya-avariyi-chornobyli-plan-zahodiv> (дата звернення: 23.02.2026).
13. Туроператор «Навігатор Україна». URL: www.navigator-ukraine.com.ua (дата звернення: 24.02.2026).

References

1. Shylnikova, Z.M., Dultseva, I.I., and Matushkina, M.V. (2018), "Tendentsii rozvytku "temnoho" turyzmu ta yoho motyvatsiini aspekty", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, no. 22, pp. 586-591.
2. Foley, M., and Lennon, J.J. (1997), "Dark tourism: An ethical dilemma", In *Hospitality, tourism and leisure management: Issues in strategy and culture*, pp. 153-164.
3. Seaton, A.V. (1996), "Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism", *International Journal of Heritage Studies*, no. 2(4), pp. 234-244.
4. Stone, P. (2016), "Enlightening the 'dark' in dark tourism", *Interpretation Journal*, no. 21(2), pp. 22-24.
5. Sardak, S.E., and Taran, S.V. (2018), "Potensial "temnoho" turyzmu v krainakh Yevropy", *Ekonomika i suspilstvo*, no. 19, pp. 27-34.
6. Bordun, O.Yu., and Derkach, U.V. (2017), Theoretical and practical foundations of research into dark tourism in Ukraine", *Heohrafiia ta turyzm*, no. 30, 66 p.
7. Podoshen, J.S. (2013), "Dark tourism motivations: Theory and empirical evidence", *Tourism Management*, no. 35, pp. 263-271.
8. Credence Research. (2024), "Dark tourism market size, share and forecast 2024-2032", available at: <https://www.credenceresearch.com/report/dark-tourism-market> (access date January 18, 2026).
9. Tajammul, Pangarkar, (2025), "Dark Tourism Market to Reach USD 40.2 Billion by 2033 at a 3.1% CAGR", *Market.us*, available at: <https://www.news.market.us/dark-tourism-market-news> (access date January 18, 2026).
10. Maitrayee, Dey and Rohan, Jambhale (2025), "Dark Tourism Statistics By Market Size, Demographics and Facts", available at: <https://electroiq.com/stats/dark-tourism-statistics> (access date January 19, 2026).
11. Alison, Adam, (2025), "30+ Dark Tourism Statistics [2026 Update]", available at: <https://hotelagio.com/dark-tourism-statistics> (access date January 22, 2026).
12. "32 roky z dnia avarii v Chornobyli: Plan zakhodiv", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2018/04/26/novyna/bezpeka/32-roky-dnya-avariyi-chornobyli-plan-zahodiv> (access date January 23, 2026).
13. Navigator Ukraina. *Turoperator "Navigator Ukraina"*, available at: <http://www.navigator-ukraine.com.ua> (access date January 24, 2026).

Мазур В.С.

ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК СЕГМЕНТ СУЧАСНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Мета. Комплексний аналіз феномену «темного» туризму як складової сучасної туристичної індустрії та обґрунтування економічних, соціальних і управлінських засад його розвитку з урахуванням етичних обмежень і викликів.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: методи аналізу та синтезу – узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності «темного» туризму; історико-логічний метод – дослідження етапів його становлення; порівняльний аналіз – вивчення міжнародного досвіду функціонування відповідних дестинацій; системний підхід – обґрунтування взаємозв'язків між економічними, соціальними та етичними аспектами розвитку; статистичний метод – оцінювання динаміки туристичних потоків і ринку «темного» туризму.

Результати дослідження. Досліджено теоретичні засади та еволюцію «темного» туризму, визначено його основні види, мотиваційні чинники та соціокультурні функції. Обґрунтовано, що цей вид туризму виконує не лише рекреаційну, а й освітню, меморіальну та виховну роль, сприяючи формуванню колективної пам'яті та історичної свідомості. Проаналізовано світові практики функціонування дестинацій, зокрема меморіалів, місць катастроф і воєнних конфліктів, що дозволило виявити різні моделі управління пам'яттю. Встановлено, що ефективний розвиток «темного» туризму потребує забезпечення балансу між економічною вигодою та етичними принципами, зокрема недопущення комодифікації трагедій. Окреслено проблеми розвитку цього сегмента в Україні, серед яких – недосконалість нормативно-правового забезпечення, відсутність системного управління та ризику неетичної комерціалізації.

Наукова новизна результатів дослідження. Поглиблено теоретико-методичні підходи до дослідження «темного» туризму як міждисциплінарного явища, а також обґрунтовано концепцію формування моделі відповідального «темного» туризму, що базується на поєднанні економічної ефективності, етичних стандартів та соціальної відповідальності. Удосконалено підходи до класифікації дестинацій і визначення їх функціонального призначення в системі туристичної індустрії.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні політики розвитку туризму, розробленні нормативно-правових актів і стратегій управління дестинаціями «темного» туризму. Запропоновані підходи можуть бути застосовані суб'єктами туристичної діяльності для впровадження принципів відповідального маркетингу, а також у освітньому процесі закладів вищої освіти при підготовці фахівців у сфері туризму.

Ключові слова: темний туризм, танатотуризм, туристичні дестинації, меморіальний туризм, економічний розвиток, етичні аспекти, комодифікація, управління туризмом, туристична індустрія, державне регулювання.

Mazur V.S.

DARK TOURISM AS A SEGMENT OF THE MODERN TOURISM INDUSTRY

Purpose. The aim of the article is to provide a comprehensive analysis of the phenomenon of dark tourism as a component of the modern tourism industry and to substantiate the economic, social, and managerial foundations of its development, taking into account ethical constraints and challenges.

Methodology of research. The study employs both general scientific and specialized methods, including: methods of analysis and synthesis to generalize theoretical approaches to defining the essence of dark tourism; the historical and logical method to examine the stages of its formation; comparative analysis to investigate international experience in the functioning of relevant destinations; a systems approach to substantiate the interconnections between economic, social, and ethical aspects of development; and statistical methods to assess the dynamics of tourist flows and the dark tourism market.

Findings. The article explores the theoretical foundations and evolution of dark tourism, identifies its main types, motivational factors, and social and cultural functions. It is substantiated that this type of tourism performs not only a recreational function but also educational, memorial, and formative roles, contributing to the development of collective memory and historical consciousness. Global practices of destination functioning, including memorial sites, locations of disasters, and armed conflicts, are analysed, which made it possible to identify different models of memory management. It is established that the effective development of dark tourism requires maintaining a balance between economic benefits and ethical principles, particularly preventing the commodification of tragedies. The problems of developing this segment in Ukraine are outlined, including the imperfection of regulatory and legal support, the lack of systematic management, and the risks of unethical commercialization.

Originality. The scientific novelty lies in the deepening of theoretical and methodological approaches to the study of dark tourism as an interdisciplinary phenomenon, as well as in substantiating the concept of forming a model of responsible dark tourism based on the combination of economic efficiency, ethical standards, and social responsibility. Approaches to the classification of destinations and the determination of their functional purpose within the tourism industry system have been improved.

Practical value. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use by public authorities and local self-government bodies in the formation of tourism development policy, the development of regulatory legal acts, and strategies for managing dark tourism destinations. The proposed approaches can be applied by tourism industry stakeholders to implement principles of responsible marketing, as well as in the educational process of higher education institutions in the training of specialists in the field of tourism.

Key words: dark tourism, thanatourism, tourist destinations, memorial tourism, economic development, ethical aspects, commodification, tourism management, tourism industry, state regulation.

Дата надходження рукопису: 09.03.2026

Дата прийняття рукопису до друку: 13.04.2026

Дата публікації: 18.05.2026